

Định hướng phát triển kiến trúc nhà ở dân tộc Thái vùng Tây Bắc phục vụ du lịch cộng đồng

Orientation for the architectural development of Thai ethnic housing in the northwest region to serve community tourism

> TS TRẦN QUỐC BẢO

Trường Đại học Xây dựng Hà Nội; Email: baotq@huce.edu.vn

TÓM TẮT

Dân tộc Thái là một trong 53 dân tộc thiểu số có dân số đông thứ 3 tại Việt Nam, cư trú chủ yếu tại các tỉnh vùng Tây Bắc, nơi có cảnh quan thiên nhiên đẹp và độc đáo. Người Thái có nền văn hóa mang tính riêng biệt được thể hiện qua nhiều mặt trong đó có cấu trúc không gian bản làng và kiến trúc các ngôi nhà ở truyền thống mang tính đặc trưng dân tộc. Chính nền văn hóa đặc trưng của người Thái kết hợp với vẻ đẹp thiên nhiên vùng Tây Bắc đã tạo nên sức hấp dẫn khách du lịch.

Tuy nhiên sự phát triển và giao lưu về các mặt kinh tế, xã hội và văn hóa thời gian gần đây đã làm biến đổi bộ mặt kiến trúc nhà ở dân tộc Thái vùng Tây Bắc, nhiều ngôi nhà ở truyền thống đang bị thay thế bởi các ngôi nhà mới xây dựng theo kiểu người Kinh làm mai một giá trị di sản kiến trúc truyền thống và gián tiếp làm mai một các giá trị văn hóa dân tộc Thái. Bài báo đề xuất các định hướng phát triển nhà ở dân tộc Thái phục vụ du lịch cộng đồng làm cơ sở cho các nghiên cứu về giải pháp cụ thể ở giai đoạn tiếp theo, góp phần thúc đẩy phát triển kinh tế, xã hội tại các bản người Thái ở vùng Tây Bắc.

Từ khóa: Người Thái; kiến trúc nhà ở truyền thống; nhà sàn; bản người Thái; du lịch miền núi.

ABSTRACT

The Thai ethnic group is one of 53 ethnic minorities with the third largest population in Vietnam. They reside mainly in the Northwest provinces, where there are beautiful and unique natural landscapes. Thai people have a unique culture that is expressed in many aspects, including the spatial structure of the village and the architecture of traditional houses with their ethnic characteristics. It is this unique culture of the Thai people, combined with the natural beauty of the Northwest, that has created an attraction for tourists.

However, recent economic, social, and cultural developments and exchanges have changed the face of Thai ethnic house architecture in the Northwest; many traditional houses are being replaced with new houses built in the Kinh style. This diminishes traditional architectural heritage values and indirectly erodes Thai ethnic cultural values. The article proposes directions for developing Thai ethnic housing to serve community tourism as a basis for research on specific solutions in the next stage, which contributes to the promotion of economic and social development in Thai villages in the Northwest region.

Keywords: Thai; traditional housing architecture; stilt house; Thai village; mountain tourism.

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Vùng Tây Bắc gồm 6 tỉnh Hòa Bình, Sơn La, Điện Biên, Lai Châu, Lào Cai, Yên Bái, là nơi có địa hình cao nhất, bị chia cắt và hiểm trở nhất ở Việt Nam. Các dạng địa hình phổ biến ở đây là các dãy núi cao, thung lũng sâu hay hẻm vực, các cao nguyên đá vôi có độ cao trung bình. Cấu trúc địa chất đặc biệt của vùng Tây Bắc tạo nên nhiều cảnh quan đẹp và di tích tự nhiên bao gồm các thác nước, các thung lũng và vực sâu. Tây Bắc là khu vực có tiềm năng và thể mạnh về điều kiện tự nhiên để phát triển du lịch. Sự đa dạng về điều kiện tự nhiên và đặc trưng văn hóa các dân tộc nơi đây là tiền đề cho việc phát triển du lịch cộng đồng [1]. Chiến lược phát triển du lịch Việt Nam đến năm 2020, tầm nhìn đến năm 2030 được Thủ tướng Chính phủ phê duyệt tại Quyết định số 2473/QĐ-TTg ngày

30/12/2011 xác định các vùng du lịch tại Việt Nam, trong đó có vùng Tây Bắc [2]. Quyết định của Thủ tướng Chính phủ số 2050/QĐ-TTg ngày 12/11/2014 phê duyệt Quy hoạch tổng thể phát triển Khu du lịch quốc gia Mộc Châu, tỉnh Sơn La đến năm 2020, tầm nhìn đến năm 2030; trong đó đặc biệt chú trọng hình thức du lịch nghỉ tại nhà dân (homestay), nghiên cứu và trải nghiệm văn hóa dân tộc thiểu số và ưu tiên phát triển mô hình lưu trú tại nhà dân tại các điểm du lịch cộng đồng [3].

Dân tộc Thái là một trong 53 dân tộc thiểu số có dân số đông thứ 3 tại Việt Nam, dân số theo thống kê năm 2019 là 1.820.950 người, chiếm khoảng 1,74% dân số cả nước. Người Thái cư trú tập trung tại các tỉnh Sơn La, Lai Châu, Điện Biên, Lào Cai, Yên Bái, Hòa Bình thuộc vùng Tây Bắc, ngoài ra còn có Nghệ An và Thanh Hóa

thuộc miền Bắc Trung bộ [4]. Dân tộc Thái được phân chia thành nhiều nhóm: Thái Trắng, Thái Đen, Thái Đỏ, Thái Mường Vạt, Thái Do, Thái Thanh, Thái Lự và Thái Đà Bắc, trong đó nhóm người Thái Trắng và Thái Đen chiếm đa số nên thường chỉ kể đến 2 nhóm là Thái Trắng và Thái Đen. Người Thái có nền văn hóa mang tính riêng biệt được thể hiện qua nhiều mặt như lối sống, phong tục, tập quán, trang phục, ẩm thực và các sinh hoạt cộng đồng... Trong đó không thể bỏ qua cấu trúc bản và kiến trúc các ngôi nhà ở truyền thống mang tính đặc trưng dân tộc, nơi diễn ra cuộc sống hàng ngày thể hiện lối sống và các đặc trưng văn hóa khác.

Từ việc phân tích đặc điểm về điều kiện tự nhiên và văn hóa các dân tộc thiểu số vùng Tây Bắc nói chung, dân tộc Thái nói riêng và chiến lược phát triển du lịch của Chính phủ Việt Nam cho thấy việc đề xuất các cơ sở nguyên tắc và định hướng phát triển nhà ở dân tộc Thái phục vụ phát triển du lịch cộng đồng là cần thiết.

Bài báo sử dụng các phương pháp nghiên cứu: 1) Sưu tầm, tổng hợp, thống kê tài liệu có liên quan để tổng quan nghiên cứu, từ đó phân tích các kết quả nghiên cứu đã công bố để tìm ra khoảng trống cho nghiên cứu cũng như đặt ra những câu hỏi cho nghiên cứu; 2) Khảo sát thực địa: Quan sát, vẽ ghi, chụp ảnh các ngôi nhà ở truyền thống dân tộc Thái tại một số tỉnh thuộc vùng Tây Bắc; 3) Phân tích, đánh giá sử dụng trên cơ sở đánh giá, phân tích tình hình thực tiễn cũng như các kết quả nghiên cứu đã công bố để đưa ra các đề xuất cho nghiên cứu mang tính khách quan, tránh trùng lặp.

2. TỔNG QUAN CÁC NGHIÊN CỨU VỀ NHÀ Ở TRUYỀN THỐNG VÀ DU LỊCH CỘNG ĐỒNG

Kiến trúc nhà ở truyền thống các dân tộc Việt Nam, trong đó có dân tộc Thái là chủ đề nghiên cứu của nhiều tác giả trong thời gian gần đây. Nguyễn Khắc Tụng trong hai cuốn sách *Nhà cửa các dân tộc ở trung du Bắc bộ Việt Nam* và *Nhà ở cổ truyền các dân tộc Việt Nam* đã nghiên cứu về kiến trúc nhà ở truyền thống của 52 dân tộc, trong đó có dân tộc Thái. Trong phần nghiên cứu về kiến trúc nhà ở truyền thống của dân tộc Thái, tác giả đã phân tích các đặc điểm về vật liệu xây dựng, cấu trúc bộ sườn (khung chịu lực), kết cấu bao che (tường và mái nhà), kỹ thuật xây dựng, cấu trúc mặt bằng khuôn viên và ngôi nhà truyền thống của các dân tộc [5,6]. Năm 2003, Chu Quang Trứ đã nghiên cứu, phân tích đặc điểm kiến trúc nhà ở truyền thống của các dân tộc thiểu số Thái, Mường, Tày, Nùng, H'Mông, Chăm, Ê đê. Các dân tộc mà được nghiên cứu phân bố trên địa bàn rất rộng ở Việt Nam, từ vùng núi phía Bắc Việt Nam đến cao nguyên Tây Nguyên, nên tác giả đã nhấn mạnh tới sự khác biệt của kiến trúc ngôi nhà ở truyền thống của các dân tộc, trong đó có nhà sàn của dân tộc Thái, để đáp ứng với cảnh quan, khí hậu, môi trường của mỗi vùng [7]. Đề tài *Điều tra khảo sát kiến trúc nhà ở truyền thống các dân tộc miền núi phía Bắc và Tây Nguyên* do Viện Kiến trúc Quốc gia tiến hành năm 2009 nghiên cứu về kiến trúc nhà ở truyền thống, đề xuất các giải pháp bảo tồn và kế thừa phát huy các giá trị kiến trúc nhà ở truyền thống trong phát triển nhà ở các dân tộc miền núi phía Bắc và Tây Nguyên, trong phần nghiên cứu về kiến trúc nhà ở truyền thống các dân tộc miền núi phía Bắc có đề cập tới nhà ở truyền thống dân tộc Thái [8]. Cuốn sách *Nhà sàn cổ người Thái Việt Nam* của tác giả Vương Trung đề cập tới ngôi nhà cổ truyền của người Thái từ trước năm 1954, thời kỳ các ngôi nhà chủ yếu vẫn còn sử dụng các vật liệu đơn giản như gỗ, nứa, tre, giang, bao gồm cấu trúc, vật liệu và cách xây dựng ngôi nhà, cũng các sinh hoạt trong nhà [9]. Năm 2015, Phạm Hùng Cường đã tiến hành nghiên cứu về tình trạng biến đổi kiến trúc nhà sàn truyền thống dân tộc Thái ở tỉnh Yên Bái, đánh giá các yếu tố tích

cực, tiêu cực của các xu hướng biến đổi và kiến nghị các giải pháp nhằm giữ gìn và kế thừa giá trị kiến trúc nhà sàn dân tộc Thái [10]. Trong cuốn sách *Tìm hiểu văn hóa cổ truyền của người Thái, Mai Châu*, tác giả Đặng Nghiêm Vạn đã giới thiệu về bố cục không gian và hình thức kiến trúc nhà ở cổ truyền người Thái tại huyện Mai Châu, tỉnh Hòa Bình [11]. Năm 1978, Cẩm Trọng trong cuốn sách *Người Thái Tây Bắc Việt Nam* đã giới thiệu về cấu trúc không gian nhà ở người Thái Đen và Thái Trắng, nêu rõ sự giống nhau và khác nhau giữa kiến trúc nhà ở truyền thống của người Thái Đen và Thái Trắng [12].

Vấn đề nhà ở truyền thống và du lịch cộng đồng đang được quan tâm nghiên cứu ở nhiều nước trên thế giới. Trong nghiên cứu về nhà ở truyền thống và cơ sở lưu trú tại nhà (homestay), tác giả N. D. Andiani và cộng sự đã xác định các cơ hội phát triển nhà truyền thống thành homestay và các điểm tham quan mà không phá hủy các yếu tố trí tuệ địa phương của cộng đồng. Tác giả cho rằng những ngôi nhà truyền thống có thể được phát triển thành các điểm thu hút và phát triển du lịch, homestay có thể được thực hiện bằng cách nhân bản các ngôi nhà truyền thống, như vậy du lịch có thể duy trì những ngôi nhà truyền thống và phát triển kiến trúc nhà ở theo hướng truyền thống [13]. Trong bài viết về phục hồi du lịch văn hóa ở Indonesia, tác giả A. D. Putra và cộng sự cho rằng khi đã trở thành một địa điểm du lịch, làng và nhà truyền thống không chỉ là nơi sinh hoạt văn hóa, xã hội của cộng đồng dân cư bản địa mà còn là cơ sở vật chất phục vụ khách du lịch. Để duy trì điểm đến du lịch, điều quan trọng là phải chú ý đến quy hoạch và chuyển đổi ngôi nhà truyền thống để việc phát triển du lịch tại làng có thể đáp ứng nhu cầu của du khách mà không làm hỏng các giá trị truyền thống [14]. Bài báo Văn hóa xã hội và vai trò của nó trong bảo tồn nhà ở di sản truyền thống của tác giả L. A. Rudwiarthi và cộng sự đề cập tới vai trò quan trọng của hệ thống xã hội và vốn văn hóa của cộng đồng trong cách con người sử dụng môi trường xung quanh, trong đó có ngôi nhà của mình. Bài viết đánh giá cao vai trò của lối sống văn hóa và xã hội trong đời sống cộng đồng của Làng du lịch Brayut, Yogyakarta, Indonesia; trong việc thử nghiệm các kế hoạch bảo tồn di sản văn hóa của những ngôi nhà truyền thống địa phương như tài sản du lịch [15].

Nghiên cứu về nhà ở truyền thống và du lịch cộng đồng đang rất được quan tâm ở nhiều nước trên thế giới, các nghiên cứu đều cho thấy việc bảo tồn và phát huy giá trị di sản kiến trúc nhà ở truyền thống đóng vai trò quan trọng đối với du lịch cộng đồng. Tuy nhiên, sự phát triển không kiểm soát của du lịch cũng có thể ảnh hưởng tiêu cực tới không gian bản làng và di sản kiến trúc nhà ở truyền thống. Do vậy, để phát triển du lịch cộng đồng tại các bản làng truyền thống một cách bền vững, cần có các giải pháp quy hoạch không gian bản, bảo tồn và nhân bản các ngôi nhà truyền thống đáp ứng nhu cầu của khách du lịch mà không phá hỏng các giá trị văn hóa truyền thống.

3. ĐẶC ĐIỂM VÀ GIÁ TRỊ KIẾN TRÚC NHÀ Ở TRUYỀN THỐNG DÂN TỘC THÁI TẠI VÙNG TÂY BẮC

3.1. Đặc điểm cấu trúc bản

Bản người Thái là nơi cư trú của một hay nhiều dòng họ cùng sinh sống lâu đời, các bản thường có vị trí gần nguồn nước, mỗi bản có từ vài chục đến hơn trăm nóc nhà. Hệ thống đường giao thông trong bản tổ chức mềm dẻo, bám theo địa hình tự nhiên. Các ngôi nhà trong bản đều theo hướng nhìn xuống thung lũng nơi có sông suối và cảnh quan thoáng đãng và tựa lưng vào rừng núi. Không gian sinh hoạt văn hóa cộng đồng sau vụ mùa hoặc ngày lễ, tết thường được tổ chức trong khu đất rộng ở bản hoặc